

DOI:10.35774/app2021.02.063
УДК 327(477) «19/20»

Василь Ухач,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2106-5335>

ЖАНДАРМЕРІЯ – ПОЛІТИЧНА ПОЛІЦІЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В XIX – ПОЧ. XX СТ.: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено організаційно-правові аспекти становлення, реорганізації та діяльності органів політичної поліції царату, зокрема жандармерії, на українських землях у період XIX – поч. XX ст. Стверджується, що створення Корпусу жандармів, Третього відділення ВІІВК¹ ознаменувало перехід царату до системи політичного контролю та завершило формування поліцейського механізму абсолютистської монархії. Подальша реорганізація цих та інших підрозділів правоохоронних органів царату мала на меті захист основ самодержавства, боротьбу зі злочинністю, придушення волелюбства, боротьбу з революційним та національно-визвольним рухами.

Ключові слова: правоохоронні органи, Корпус жандармів, Третє відділення ВІІВК, реорганізація, українські землі, Російська імперія.

Бібл.: 8.

Ухач В.

Жандармерія – політическая полиция Российской империи в XIX - нач. XX в.: организационно-правовые аспекты формирования и деятельности

Исследовано организационно-правовые аспекты становления, реорганизации и деятельности органов политической полиции царизма, в частности жандармерии, на украинских землях в период XIX – нач. XX в. Утверждается, что создание Корпуса жандармов, третьего отделения ВІІВК ознаменовало переход царизма к системе политического контроля и завершило формирование полицейского механизма абсолютистской монархии. Дальнейшая реорганизация этих, как и других подразделений правоохранительных органов царизма имела целью защиту основ самодержавия, борьбу с преступностью, подавление свободолюбия, борьбу с революционным и национально-освободительным движениями.

Ключевые слова: правоохранительные органы, Корпус жандармов, Третье отделение СІІВК, реорганізація, українские земли, Российская имперія.

Ukhach V.

Gendarmerie – the political police of the Russian Empire in the XIX - early XX century: organizational and legal aspects of formation and activity

Abstract of the article is caused by the need to ensure public safety, protect the constitutional order, political, economic, scientific, technical and information space Ukraine.

In modern Ukrainian historiography there are quite a few monographic works general character dedicated to the establishment and functioning of law enforcement agencies in the Ukrainian lands at different stages of historical development.

The aim of the article is to study the organizational and legal basis for the creation, transformation and certain aspects of the gendarmerie - the political policy in the Ukrainian lands as part of the Russian Empire in the XIX - early XX centuries.

During the XIX - early XX centuries, law enforcement agencies of the Russian Empire were formed with a clear division of functions and definition of tasks. Securing the state mechanism and the constitutional system of the empire was the main purpose of their operation.

The creation of the Gendarmerie Corps, Third Department (The Third Section of His Imperial Majesty's Own Chancellery) marked the transition tsarist system of political control and police completed the formation mechanism of

¹ Третє відділення Власної Його імператорської Величності Канцелярії.

absolute monarchy. The gendarmerie, as the «supreme police» of the Russian Empire, was given a key role in supporting the autocratic government and fighting crime in all its manifestations, and its sphere of competence was constantly changing depending on the domestic political situation in the country.

The corps of gendarmes was created as an elite structural unit in the system of law enforcement agencies of the empire, and therefore the personnel were subject to fairly high requirements.

The gradual reorganization of these and other tsarist law enforcement agencies was part of strengthening the state system of the Russian Empire in the difficult conditions of the growing internal crisis and aimed at protecting the foundations of autocracy, fighting crime, suppressing freedom, fighting the revolutionary and national liberation movement.

Keywords: law enforcement agencies, the Gendarmerie Corps, Third Department, reorganization, Ukrainian lands, the Russian Empire.

Постановка проблеми. Розбудова незалежної України як сучасної, правової, демократичної, європейської держави неможлива без утвердження верховенства права та інших принципів, затверджених Конституцією у всіх сферах суспільного та державного життя. Суголосні з фахівцями, які вказують на необхідність відновлення авторитету органів публічної влади, зокрема правоохоронних органів як важливих інститутів охорони, захисту та забезпечення прав і свобод людини і громадянина, підтримання належного правопорядку, гарантування державної безпеки і захисту державного кордону України.

Переломні для української державності 2013–2014 рр. були своєрідним детонатором, що спричинив «нову хвилю» реформування правоохоронної системи, що проявилось в інтенсифікації та якості її проведення (утворено нові правоохоронні органи, ліквідовано старі або здійснено їх переформатування). Водночас соціологічні опитування, з моніторингом оцінювання проведених змін, засвідчують доволі малу довіру українського суспільства до правоохоронної системи [1, с. 3].

В умовах російської агресії проти України, внутрішніх загроз особливо гостро постала проблема державної безпеки, захисту конституційного ладу, політичного, економічного, науково-технічного та інформаційного простору. У періоди таких викликів, загроз для української державності необхідне зростання ролі правоохоронних органів, діяльність яких направлена на підтримку громадського порядку й державної безпеки. Водночас у формуванні сучасних концепцій національної та державної безпеки, правоохоронної діяльності держави слід враховувати як позитивний, так і негативний досвід створення й функціонування системи політичної поліції, розшукової діяльності на різних етапах її історичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання організаційно-правового становлення, етапів реорганізації та діяльності органів політичної поліції Російської імперії на українських землях в період XIX – поч. XX ст. відображені в працях О. Бондаренка, В. Боняка, С. Банаха, О. Головка, А. Грубінка, А. Кумейка, С. Мазура, В. Савенка, В. Ухача, В. Чиснікова, П. Хамули, В. Юрія, О. Ярмиша та ін. Водночас у сучасній українській історіографії доволі мало праць монографічного узагальнювального характеру, присвячених становленню та функціонуванню правоохоронних органів на українських землях на різних етапах його історичного розвитку.

Мета статті. Метою статті є дослідження організаційно-правових основ створення, трансформації та окремих аспектів діяльності жандармерії – політичної поліції на українських землях у складі Російської імперії в період XIX – поч. XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. У розвитку правоохоронних органів України у складі Російської імперії, важливими етапами було запровадження французької моделі спеціального органу контролю «государево око» – прокуратури, яка мала за мету здійснювати нагляд за центральними органами та органами місцевого самоврядування [5, с. 68]; створення мережі поліцейських установ на рівні губерній та повітів (1755 р.); утворення Міністерства внутрішніх справ (1802 р.); започаткування діяльності Міністерства поліції (1810 р.); створення окремого корпусу жандармів (1827 р) та ін. [2, с. 54; 5, с. 68].

Впродовж XIX – поч. XX століть правоохоронні органи формувалися із чітким розподілом функцій і визначенням завдань [1, с. 218].

Гарантування безпеки державного механізму та конституційного ладу – було основною метою їх функціонування [7, с. 30].

На початку XIX ст. з приходом до влади імператора Олександра I в системі органів державного управління й у службі безпеки Російської імперії відбулися суттєві зміни. Зокрема, Маніфестом від 2 квітня 1801 р. була ліквідована Таємна експедиція, що мала фактично повноваження політичної поліції. Водночас скасування цієї формалізованої структури таємної поліції зовсім не означало відмову управлінської верхівки царату від політичного розшуку, а було прагненням завоювати електоральні симпатії [8, с. 196].

Оскільки необхідність спеціальних служб була очевидною, відповідно монарх функціями політичного розшуку наділяв інші установи: частково вказані в маніфесті департаменти Сенату, з 1802 р. – 4-ту експедицію Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС), з 1805 по 1807 рр. – тимчасовий міжвідомчий Комітет вищої поліції, на зміну якому був створений особливий Комітет як координаційний орган контррозвідки та політичної поліції. Його виконавчими органами були таємні поліцейські органи обох столиць, служби поліцмейстерів губернських, повітових і портових міст, які мали надавати вичерпну інформацію. Комітет проіснував до 1829 р., активно діючи у період з 1807 – по 1810 рр. Основна кількість його справ була пов'язана з наглядом за особами, які поширювали чутки, входили до масонських лож і були запідозрені в роботі на Францію [8, с. 196].

З 1811 р. у контексті реформи державного управління у Російській імперії діяла Особлива канцелярія Міністерства поліції, яка виконувала завдання політичної поліції, що стосувалися нагляду за політичним настроєм населення, діяльністю масонських лож, релігійних сект, з метою недопущення антиурядової діяльності; боротьба зі шпигунством, особливо під час французько-російської війни 1812 р. Після ліквідації Міністерства поліції в 1819 р. Особлива канцелярія ввійшла до складу МВС. Крім Особливої канцелярії МВС, діяли й інші органи, які виконували функції контррозвідки й політичної поліції [8, с. 196].

На початку 1817 р. у складі Окремого корпусу внутрішньої варти, що з 1810 р. виконував поліцейські функції, були організовані підрозділи жандармів – дивізіони кінної міської поліції, що фактично започаткували формування політичної поліції в Російській імперії [8, с. 196].

Саме після подій на межі 1825–1826 рр. у Російській імперії з'являється спецслужба, яка отримала славетно відому назву «*III-тє жандармське відділення таємної поліції*» під керівництвом О. Бенкендорфа [6, с. 90].

У кінці січня 1826 р. генерал-ад'ютант О. Бенкендорф представив імператору Миколі I проект щодо організації таємної поліції, а також центрального органу – «міністерства поліції» з підпорядкуванням йому жандармських формувань. Фактично запропоновану О. Бенкендорфом ідею поставити імперію під тотальний контроль схвалив Микола I, який указом від 25 червня 1826 р. легітимізував організацію *Корпусу жандармів* (тут і надалі курсив наш – В.У.) (з 1874 р. – *Окремий корпус жандармів*). Дещо пізніше (03.07.1826 р.) імператор Микола I видав указ про створення *Третього відділення Власної Його Імператорської Величності Канцелярії* (далі – Третє відділення ВІІВК). Суголосні з позицією тих істориків держави і права, які стверджують, що «створення цих структур ознаменувало перехід від політичного розшуку до системи політичного контролю, завершення формування поліцейського механізму абсолютистської монархії під час правління Миколи I у Російській імперії» [8, с. 196–197].

Третє відділення ВІІВК набуло статусу вищого органу таємної поліції й наділялося всеохопними функціями з широкими правами та повноваженнями, які окреслювалися в імператорському указі від 3 липня 1826 р. У компетенцію Третього відділення ВІІВК входили: 1) нагляд за всією системою державних органів: як за апаратом виконавчої влади, так і за станами суспільства; 2) контроль за формуванням і напрямками громадської думки й суспільними настроями з метою запобігання зловживанням, порушенням державної безпеки та появи антиурядових виступів. Отже, Третє відділення ВІІВК було створене з метою захисту основ самодержавства й придушення в країні духу волелюбства [8, с. 196–197].

Міністри, керівники державних структур мали виконувати всі розпорядження Третього відділення ВІІВК, доповідати з приводу безладдя та зловживань у їхніх відомствах. Генерал-губернатори й губернатори з питань, що стосувалися державної безпеки, тобто входили у сферу відання Третього відділення ВІІВК, доповідали не міністрам внутрішніх справ, а безпосередньо імператорові через головного начальника відділення О. Бенкендорфа [8, с. 196–197].

Розпочалося формування системи місцевих органів політичної поліції Російської імперії, що мали забезпечити контроль і нагляд за «благонадійністю» населення. Фактично Корпус жандармів був виконавчим органом Третього відділення ВІІВК. «Як наполягав у своєму проекті щодо організації вищої поліції О. Бенкендорф, до нього, як шефа жандармів, стікалася інформація від усіх жандармських офіцерів, розсіяних по усіх містах Росії і усіх військових частинах...» [8, с. 197].

Корпус жандармів планували створити як елітну структуру, цим і зумовлювалися відповідні вимоги до кандидатів на різні посади чинів. Так, на посади нижніх чинів спеціально підбиралися грамотні й найбільш здібні солдати з різних військових формувань. Значно суворим був порядок відбору офіцерів, в яких Микола I вбачав вірних «стражів порядку» і своїх ставлеників на місцях. Зокрема, жандармські офіцери повинні були мати дворянське походження, бажання служити в жандармерії, пройти обов'язкову спеціальну перевірку.

Будь-яке службове стягнення, а тим більше свідчення про політичну неблагонадійність були «... неперечною перешкодою при вступі на службу. Офіцери корпусу давали спеціальну підписку про те, що не будуть належати ні до яких таємних товариств чи угруповань» [8, с. 198]. Згодом для вступників до жандармерії були введені спеціальні курси навчання, іспити й випробувальний термін.

Згідно з Положенням про Корпус жандармів від 28 квітня 1827 р., жандармські команди були розділені на п'ять округів, якими керували генерали жандармського корпусу. Жандармські округи поділялися на відділення (по 4 – 6 відділень). Всього в Російській імперії було утворено 26 відділень під керівництвом штаб-офіцерів, що мали владу полкових командирів. Очолював відділення начальник, штаб-офіцер, наділений владою командира полку, був підпорядкований керівництву округом, а до призначення останнього – безпосередньо шефу жандармів. Управління штаб-офіцера, начальника відділення, розташовувалося, як правило, у губернських містах [8, с. 198].

Більшість українських губерній входила до четвертого жандармського округу, що поділявся на п'ять відділень. Перше відділення охоплювало жандармську команду Київської губернії, а його управління розташовувалося у м. Києві. До другого відділення входили Полтавська і Чернігівська губернії з центром базування управління у м. Полтаві. Третє відділення охоплювало Слобідсько-Українську і Курську губернії з центром управління в м. Харкові. До четвертого відділення входили Херсонська, Катеринославська і Таврійська губернії (управління – у м. Катеринославі). Жандармські формування Бессарабської області й м. Одеси (центр управління) становили п'яте відділення [8, с. 198].

Наголосимо, що жандармерія як «вищій поліції» Російської імперії приділялася важлива роль у підтримці самодержавної влади й боротьбі зі злочинністю у всіх її виявах, а сфера її перманентно корелювалася залежно від внутрішньополітичної ситуації в країні.

Подальша реорганізація була зумовлена прийняттям у 1836 р. *«Положення про Корпус жандармів»*, за яким Російська імперія була розділена на сім (згодом – вісім) жандармських округів, які поділялися на відділення. Структура Корпусу жандармів проіснувала в незмінному вигляді до її чергової реорганізації, яку розпочав П. Шувалов у 1867 р. [8, с. 199].

У 1867 р. було прийняте нове *«Положення про Корпус жандармів»*, яке залишалося чинним аж до падіння Російської імперії. За новим Положенням, на місцях були утворені губернські жандармські управління (з 1870 р. їм встановлювався додатковий штат для служби в повітах) і жандармські управління залізниць.

19 травня 1871 р. було прийнято Положення *«Про порядок дії чинів Корпусу жандармів щодо розслідування злочинів»*, що надавало жандармам право здійснювати огляди, обшуки, вилучення, зобов'язувало інші поліцейські органи надавати їй всебічне сприяння. Зокрема, офіцерами корпусу жандармів з 1830 року були лише особи, які за освітою належали до 1-го розряду або які закінчили юнкерське училище за 1-м розрядом і прослужили не менш як 5 років. Кандидати на офіцерські посади складали іспити при штабі корпусу [3].

Наступна значна реорганізація центрального апарату жандармів відбулася у 1880–1883 рр. Так, міністр внутрішніх справ став одночасно шефом жандармів. Замість скасованого Третього відділення ВІІВК був утворений департамент поліції, що здійснював керівництво як загальною, так і політичною поліцією імперії. «Командиром Окремого корпусу жандармів призначався товариш (заступник) міністра внутрішніх справ, який був і куратором департаменту поліції. Формально жандармерія підпорядковувалася військовому міністерству й утримувалася за його кошт як армійська поліція, будучи, однак, окремим органом політичної поліції» [3].

У 1881 р. було ухвалено *Положення про заходи щодо охорони державного порядку й громадського спокою*, що активізувало діяльність жандармерії у сфері політичного розшуку. Зокрема, окрім загального нагляду за політичними настроями населення, жандармерія виконувала завдання боротьби з революційним, ліберально-демократичним і національно-визвольним рухами, ліквідовувала канали з розповсюдження антиурядової літератури, стежила за партіями. Зросла чисельність і грошове утримання жандармів. Так, якщо у 1873 р. вона налічувала 486 генералів і офіцерів та 5186 унтер-офіцерів і рядових, то в 1895 р. – 693 генерали та офіцери, 8173 вахмістри-фельдфебелі, старші унтер-офіцери, унтер-офіцери і рядові. У Російській імперії у цей період існувало 72 губернські (обласні, міські) управління жандармерії, в т. ч. в Україні – 9 губернських управлінь і управління м. Одеса [3].

Після першої російської революції 1905–1907 рр. було утворено Севастопольське управління, у підпорядкування якого входили м. Балаклава, Ялтинський і Євпаторійський повіти. Штати управлінь залежали від величини й значення губернських міст. Так, Харківське управління за штатами поступалося лише

Петербурзькому та Московському. У 1913 р. було змінено вимоги до кандидатів у офіцери: 1) мінімальний строк військової служби зменшувався до 3 років; 2) було встановлено віковий ценз 24–33 роки; 3) до служби в жандармерії не допускалися поляки, євреї, католики й особи, одружені з католичками [3].

У своїй діяльності жандармерія керувалася таємними директивами та інструкціями, могла діяти незаконними методами, зокрема вдавалася до провокацій. Діяли великі штати секретних агентів, котрі не лише збирали й передавали інформацію про опозиційні урядові легальні та нелегальні організації, а й були активними їх членами.

Корпус жандармів проіснував до падіння самодержавства і був ліквідований 6 березня 1917 р.

Висновки. Вищевикладене дає підстави для узагальнень.

По-перше, впродовж XIX – на початку XX ст. імперський уряд робив відчайдушні спроби створити високоефективну правоохоронну організацію для боротьби з революційними і національно-визвольними рухами, оскільки зміцнення поліційної системи самодержавство вважало основою ладу.

По-друге, створення Корпусу жандармів та Третього відділення ВЙВК ознаменувало перехід від політичного розшуку до системи політичного контролю, завершення формування поліцейського механізму абсолютистської монархії під час правління Миколи I у Російській імперії. Перманентне реформування інституту жандармерії було складовою зміцнення державного устрою Російської імперії в складних умовах наростання внутрішньої кризи, зумовленої активізацією насамперед революційного та національно-визвольного рухів.

По-третє, прагнучи створити елітну правоохоронну структуру, до особового складу Корпусу жандармів ставилися достатньо високі вимоги, які стосувалися не тільки особистісних якостей співробітників Корпусу, а й їх інтелектуальних та ділових можливостей.

По-четверте, незважаючи на централізацію й мілітаризацію, зростання чисельності правоохоронних органів, збільшення видатків на їхнє утримання не завжди давали уряду імперії очікуваних від цих структур результатів. Ключові проблеми реформування поліційної системи, насамперед великих губернських міст, фактично були не вирішеними, зокрема, чисельність службового складу не було доведено до оптимального рівня, не поліпшився якісний склад кадрів; поліційні органи були змушені розширювати функції, однак штат залишався незмінним тривалий час.

Список використаних джерел

1. Бондаренко О. С., Литвиненко Т. О. Історичний розвиток правоохоронних органів: досвід США, Великобританії та України. *Молодий вчений*. 2018. № 10(62). С. 216–222.
2. Боняк В. О. Становлення та розвиток правоохоронних органів України: історико-правовий аспект. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові підходи дослідження: міжкафедральний «круглий стіл»* (м. Харків, 23 жовтня 2012 р.) / за ред. д. ю. н., доц. В. О. Сєрьогіна. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, ООО Рейтинг, 2012. 123 с.
3. Головка О. М., Ярмиш О. Н. Жандармерія в Російській імперії. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zhandarmeriya_v_Ros_imperii (дата звернення 25.05.2021).
4. Історія правоохоронних органів України : підручник / С. В. Банах, А. В. Грубінко, В. В. Савенко, В. З. Ухач. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 232 с.
5. Кумейко А. В. Історико-правовий аналіз становлення, розвитку та організації суб'єктів протидії злочинності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 1(7). С. 67–70.
6. Мазур С. С. Історія розвитку державної охорони на теренах України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 11. С. 88–92.
7. Хамула П. Особливості становлення та розвитку правоохоронних органів на території України: історичний аспект. *Віче*. 2015. № 4. С. 28–31.
8. Юрій В. А. Організаційно-правові основи становлення органів політичної поліції Російської імперії та їх функціонування в м. Одесі (перша половина XIX ст.). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 196–199.

References

1. Bondarenko, O. S. & Lytvynenko, T. O. (2018). Istorychnyi rozvytok pravookhoronnykh orhaniv: dosvid SShA, Velykobrytanii ta Ukrainy [Historical development of law enforcement: the experience of the USA, UK and Ukraine]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 10(62), 216-222 [in Ukrainian].
2. Boniak, V. O. (2012). *Stanovlennia ta rozvytok pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy: istoryko-pravovyi aspekt* [Formation and development of law enforcement agencies of Ukraine: historical and legal aspect]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi pidkhody doslidzhennia: mizhkafedralnyi «kruhlyi stil» (m. Kharkiv, 23 zhovtnia 2012 r.) / za red. d. yu. n., dots. V. O. Serohina*. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, OOO Reitynh [in Ukrainian].
3. Holovko, O. M. & Yarmysh, O. N. (2005). *Zhandarmeriia v Rosiiskii imperii. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Gendarmerie in the Russian Empire. Encyclopedia of the History of Ukraine]: T. 3: E-Y / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy*. Kyiv: V-vo «Naukova dumka» [in Ukrainian].
4. *Istoriia pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [History of law enforcement agencies of Ukraine]: Pidruchnyk (2021) / S. V. Banakh, A. V. Hrubinko, V. V. Savenko, V. Z. Ukhach*. Ternopil: ZUNU [in Ukrainian].
5. Kumeiko, A. V. (2015). Istoryko-pravovyi analiz stanovlennia, rozvytku ta orhanizatsii subiektiv protydiv zlochynnosti [Historical and legal analysis of the formation, development and organization of the fight against crime]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Prykarpattya Legal Bulletin*, 1(7), 67-70 [in Ukrainian].
6. Mazur, S. S. (2011). Istoriia rozvytku derzhavnoi okhorony na terenakh Ukrainy [History of the development of state protection in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 11, 88-92 [in Ukrainian].
7. Khamula, P. (2015). Osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku pravookhoronnykh orhaniv na terytorii Ukrainy: istorychnyi aspekt [Features of formation and development of law enforcement agencies in Ukraine: a historical aspect]. *Viche – Viche*, 4, 28-31 [in Ukrainian].
8. Yurii, V. A. (2014). Orhanizatsiino-pravovi osnovy stanovlennia orhaniv politychnoi politsii Rosiiskoi imperii ta yikh funktsionuvannia v m. Odesi (persha polovyna XIX st.) [Organizational and legal basis for the formation of the political police of the Russian Empire and their functioning in Odessa (first half of the nineteenth century)]. *Pivdenoukraiynskiyi pravnychiy chasopys - South Ukrainian Law Journal*, 3, 196-199 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.06.2021.